

Дзярновіч А.І.
РЫЖСКІЯ АРХІЎНЫЯ КАЛЕКЦЫІ ЁГАНА ХРЫСТАФА БРОЦЭ:
ДАКУМЕНТАЛЬНАЯ І ІКАНАГРАФІЧНАЯ СПАДЧЫНА
ПА ГІСТОРЫІ ЛІВОНІІ І БЕЛАРУСКАГА ПАДЗВІННЯ

Ёган Хрыстаф Броцэ (Johann Christoph Brotze, 1742–1823) нарадзіўся ў Гёрліцы ў Саксоніі. Ён вывучаў тэалогію і філасофію ва ўніверсітэтах Лейпцыга і Вітэнберга. У 1768 г. Броцэ пераехаў у Рыгу, у якой і пад расійскім уладаннем віталася міграцыя нямецкіх спецыялістаў. Наступныя 46 гадоў жыцця Ёган Хрыстаф правёў на пасадзе выкладчыка, а потым і рэктара (дырэктара) Рыжскага Імператарскага ліцэя.

Броцэ належаў да плыні позняга гуманізму, так званыя школы эрудытаў. Прадстаўнікі Эрудыцкай школы бачылі галоўную задачу сваёй працы найперш у зборы і публікацыі гістарычных крыніцаў [14, с. 27]. Броцэ таксама меркаваў, што збор і апрацоўка гістарычных крыніц па гісторыі старажытнай Лівоніі, а найперш Ліфляндыі, і ёсць яго галоўнай місіяй поруч з педагогічнай дзейнасцю. Броцэ мэтанакіравана збіраў

гістарычныя матэрыялы і звяртаў увагу на ўсё тое, што здавалася важным для яго: людзей, будынкі, манеты, гербы, планы гарадоў, тэхнічныя інавацыі і г. д. Фіксуючы ўсё з вялікай дакладнасцю і заўсёды дадаючы пісьмовыя тлумачэнні, якія могуць часам утрымліваюць усяго пару радкоў, а часам і займаць некалькі старонак. Многія з артэфактаў і дакументаў, зафіксаваныя Броцэ, загінулі або зніклі без вестак у ходзе часу, інфармацыя пра іх захавалася толькі ў чарцяжах і апісаннях нямецкага даследчыка, якія былі зведзеныя ў яго найбольш значную працу, вядомаю пад назвай “*Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente*” (“Збор разнастайных ліфляндскіх помнікаў”). Броцэ ствараў выявы старажытных дакументаў і артэфактаў, якія мелі дачыненне да мінулага Ліфлянцкага краю – пераважна той часткі даўняй Лівоніі, якая складае паўночную частку сённяшняй Латвіі і паўднёвую Эстоніі.

Гэтая калекцыя змяшчае 10 тамоў у скураных вокладках кожны з якіх складаецца з 2–3 частак (3246 аркушаў фармату 33 x 21 см). Сёння калекцыя захоўваецца ў Латвійскай Акадэмічнай Бібліятэцы [1, Nr. VM01000A – VM10214B.]. Большасць малюнкаў калекцыі ўяўляюць сабой арыгіналы, але ёсць таксама планы і малюнкi, выкананыя іншымі мастакамі і скапіяваныя Броцэ. Шмат арыгінальных малюнкаў Броцэ выкананыя ў адным колеры пярком. Каляровыя малюнкi выкананыя акварэллю ці пярком і таніраваныя акварэллю. На жаль, некаторыя з колераў у гэтых малюнкаў XVIII–XIX стст. на сённяшні дзень пабляклі, напрыклад, блакітныя і жоўтыя, а ў некаторых выпадках ад фарбаў засталіся асобныя кропкі.

Зразумела, што напрацоўкі Броцэ прыцягваюць найперш даследчыкаў балтыйскіх краін. Ужо ў канцы XX ст. быў распачаты праект па выданні гэтых збораў – з 1992 г. у Латвіі выйшлі 4 тамы матэрыялаў калекцыі [16; 17; 18; 19]. Замалёўкі, якія адлюстроўваюць матэрыялы па Эстоніі, былі выдадзеныя ў Таліне ў 2006 г. [20].

Але Броцэ ажыццяўляў і іншыя даследчыя праекты, звязаныя з фіксацыяй уласна дакументальнай спадчынай старажытнай Лівоніі. Да гэтай дзейнасці маюць адносіны некалькі калекцый копій актавых матэрыялаў, падрыхтаваных нямецка-балтыйскім даследчыкам. З копій дакументаў і адбіткаў пячатак, зробленых Броцэ, быў ўтвораны кодэкс “*Sylloge diplomatum Livoniam illustrantium*” (“Збор дакументаў для асвятлення гісторыі Лівоніі”), які захоўваецца ў Акадэмічнай бібліятэцы Латвіі [1, Nr. 4979—4980]. Гэтыя вялікія тамы *in folio* былі складзеныя з копій дакументаў, якія захоўваліся, пераважна, ва “Унутраным архіве” горада Рыгі [9; 10], пазней таксама былі далучаны матэрыялы са “Знешняга архіву” горада Рыгі [12] і розных прыватных збораў. Як пісаў сам Броцэ, ён жадаў зрабіць даступным для гісторыкаў дакументы, якія “заставаліся ў цемры” [2, р. [2]]. Такім чынам, асноўнай задачай працы Броцэ была эўрыстычна-прыкладная.

Практычна адначасова, як мяркуе латвійская даследчыца Айя Тайміна [22, S. 120.], са складаннем кодэксу “*Sylloge diplomatum Livoniam illustrantium*” Броцэ падрыхтоўваў копіі дакументаў для іншага свайго сістэматызаванага збору крыніц – “*Diplomata Rigensia descripta*”. Гэты кодэкс змяшчаў копіі актаў, датычных ужо гісторыі ўласна горада Рыгі, а не ўсёй Лівоніі. І дакументы гэтыя былі ўзятыя менавіта з архіву Рыгі. Кодэкс складаўся з чатырох тамоў, скампанаваных выразна паводле храналагічнага прынцыпу: Vol. I: 1220–1300; Vol. II: 1304–1399; Vol. III: 1403–1479; Vol. IV: 1481–1667. Зараз гэты кодэкс захоўваецца ў Латвійскім Дзяржаўным Гістарычным Архіве [5; 6; 7; 8]. Памеры аркушаў кодэксу досыць вялікія: 28,8 x 45 см. Тэксты дакументаў і малюнкi заключаны ў рамкі, якія маюць у сярэднім памеры: 22,8 x 38,2 см.

Архіўная і крыніцазнаўчая дзейнасць Броцэ прыпала на перыяд абуджэння цікавасці нямецкага дваранства Балтыі да мінулага краю і сацыяльна-прававога статусу нямецкіх каланістаў у ім. Рэчы у тым, што пад расійскім скіпетрам нямецкая

супольнасць Балтыі захоўвала прывілеяванае становішча і правінцыйную аўтаномію (Landesstaat), але знакі будучай сацыяльнай і нацыянальнай напружанасці ў краі пачыналі паступова нарастаць. Апазіцыя палітыкі саступкам немцам мелася і ў Пецярбурзе. Менавіта таму нямецкае дваранства, а таксама бюргерства, імкнуліся знайсці гістарычна-прававое абгрунтаванне свайго *status quo* ў Ліфляндскай, Курляндскай і Эстляндскай губернях Расійскай імперыі. XIX стагоддзе стала перыядам росквіту архівістыкі і археаграфіі ў Балтыі.

Паводле даручэнняў ліфляндскага дваранства Броцэ дзейнічаў і на пачатку XIX ст., калі даследаваў рыжскія архіваліі [13, с. 20]. У 1808 г. у адпаведнасці з рашэннем ліфляндскага дваранскага канвента пачалося капіяванне лівонскіх дакументаў з архіва Нямецкага ордэна ў Кёнігсбергу, якое арганізаваў ландрадца Вільгельм Фрыдрых барон фон Унгерн-Штэрнберг (1752–1832). Працы па перапісцы дакументаў працягваліся да 1816 г. і за гэты час было скапіявана 3 713 дакументаў [4, с. 86, 137]. Гэты збор, што змясціўся ў 28 тамоў in folio, і ёсць знакаміты “*Corpus historico-diplomaticum veteris Livoniae*” (“Збор гісторыка-дыпламатычных старажытнасцяў Лівоніі”), які і сёння захоўваецца ў Дзяржаўным Гістарычным Архіве Латвіі [11, Nr. 454–482]. Збор мае яшчэ падназву – “*Sammlung von Urkunden zur alten Geschichte Livlands, theils aus dem königl. Preussischen geheimen Archive zu Königsberg, theils auch aus einheimischen Archiven in getreuen Abschriften zusammengeschellt*” (“Збор актаў па даўняй гісторыі Лівоніі, складзены часткова з каралеўскага Прускага Таёмнага Архіву ў Кёнігсбергу, часткова таксама з мясцовых архіваў у дакладных копіях”). Параўнанне складу копіі старажытных кірылічных дакументаў “*Diplomata Rigensia descripta*” і “*Corpus historico-diplomaticum veteris Livoniae*” дазваляе сцвярджаць, што ў апошні збор копіі смаленскіх граматы патрапілі менавіта з альбому копіі Броцэ. Але на падрыхтоўцы новых копіі раней ужо адшуканых матэрыялаў трансляцыя здабытай Броцэ інфармацыі не скончылася. На парадку дня стаяла пытанне публікацыі звестак з ужо сабраных зборах. Адлік гэтага ўжо публікатарскага засваення матэрыялу варта весці ад двухтамовага выдання “*Index Corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae*” [21], падрыхтаванага Карлам Эдуардам Наперскім. Гэта быў рэестр лівонскіх архіваліяў, якія знаходзіліся не толькі ў архівах даўняй Лівоніі, але таксама і ў Кёнігсбергу. Сам Наперскі меў несумненныя археаграфічныя заслугі [15, с. 96; 22, S. 124]. У прыватнасці, ім былі выяўленыя і апублікаваныя акты па зносінах Полацка, Ноўгарада і Вялікага Княства Літоўскага з Рыгай і Гоцкім берагам [3]. У “*Index Corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae*”, апроч уласных здабыткаў, Наперскі ўключыў таксама матэрыялы з “*Corpus historico-diplomaticum veteris Livoniae*”. Гэта значна павялічыла магчымасці карыстання сабранай прыбалтыйска-нямецкімі гісторыкамі інфармацыяй і, у тым ліку, зрабіла вынікі працы Ёгана Хрыстафа Броцэ больш вядомымі па-за межамі Рыгі і Ліфляндыі.

Можна канстатаваць, што Ёган Хрыстаф Броцэ стаў першым даследчыкам, які пачаў сістэматычна вывучаць рыжскія архіваліі, у тым ліку і кірылічныя граматы XIII–XVI стст., якія паходзілі з Беларускага Падзвіння.

1. Акадэмічная бібліятэка Латвійскага Універсітэта, Адзел рукапісаў і рэдкай кнігі (LU Akadēmiskā bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa). – Johann Christoph Brotze, “*Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente*”. – Nr. BM01000A – BM10214B.
2. Акадэмічная бібліятэка Латвійскага Універсітэта, Адзел рукапісаў і рэдкай кнігі. – Johann Christoph Brotze, “*Sylloge diplomatum Livoniam illustrantium*”. – Tomus secundus [Riga, 1806]. – Nr. 4980.
3. Грамоты, касаючыся до сношений Северо-Западной России с Ригию и ганзейскими городами в XII, XIII, и XIV веке. / Найдены в Рижском архиве К.Э. Напьерским и изданные Археографической комиссией. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1857. – 26 с.

4. Дзярновіч, А.І. “...in nostra Livonia”. Дакументальныя крыніцы па гісторыі палітычных адносінаў паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Лівоніяй у канцы XV – першай палове XVI ст.: Сістэматызацыя і актывы аналіз / А.І. Дзярновіч. Інстытут гісторыі НАН Беларусі. – Мн.: Atheneum, 2003. – Т. I. – 374 с.
5. Дзяржаўны Гістарычны Архіў Латвіі (ДГАЛ). – F. 8. – 1. apr. – Nr. 42 (Johann Christoph Brotze, “Diplomata Rigensia descripta”. – Vol. I: 1220–1300).
6. ДГАЛ. – F. 8. – 1. apr. – Nr. 42A (J. C. Brotze, “Diplomata Rigensia descripta”. – Vol. II: 1304–1399).
7. ДГАЛ. – F. 8. – 1. apr. – Nr. 42B (J. C. Brotze, “Diplomata Rigensia descripta”. – Vol. III: 1403–1479).
8. ДГАЛ. – F. 8. – 1. apr. – Nr. 42C (J. C. Brotze, “Diplomata Rigensia descripta”. – Vol. IV: 1481–1667).
9. ДГАЛ, Рыга (Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, Rīga). – F. 8. – 3. apr. (“Унутраны архіў”).
10. ДГАЛ. – F. 8. – 4. apr. (“Унутраны архіў”).
11. ДГАЛ. – F. 214. – 6. apr. – Nr. 454–482.
12. ДГАЛ. – F. 673. – 4. apr. (“Знешні архіў”).
13. Енш, Г.А. Из истории архивного дела в Латвии. / Г.А. Енш. ЦГИА Латв. ССР. – Рига: Авотс, 1981. – 212 с.
14. Зейд, Т.Я. Характеристика изданий письменных источников по истории феодализма в Латвии / Т.Я. Зейд // Тезисы докладов и сообщений конференции по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. – Рига: Зинатне, 1968. – С. 27–33.
15. Иванов, А.С. “Moscovitica–Ruthenica” в Латвийском Государственном Историческом архиве: история формирования комплекса, состав и введение в научный оборот. Важнейшие публикации документов комплекса “Moscovitica–Ruthenica” / А.С. Иванов // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2004. – № 4. – С. 94–106.
16. Broce, J.K. Zīmējumi un apraksti. / J.K. Broce. – 1. sējums Rīgas skati, ļaudis un ēkas / Seņjuma red. T. Zeids. – Rīga: Zinātne, 1992. – 452 p.
17. Broce, Johans Kristofs. Zīmējumi un apraksti. / J.K. Broce. – 2. sējums Rīgas priekšpilsētas un tuvākā apkārtnē. – Rīga: Zinātne, 1996. – 585 p.
18. Broce, J.K. Zīmējumi un apraksti. / J.K. Broce. – 3. sējums Latvijas mazās pilsētas un lauki. Seņjuma red. T. Zeids. – Rīga: Zinātne, 2002. – 488 p.
19. Broce, J.K. Zīmējumi un apraksti. / J.K. Broce. – 4. sējums Latvijas mazās pilsētas un lauki. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. – 483 p.
20. Brotze, J.C. Estonica. / J.C. Brotze; Resp. Ants Hein. – Tallinn: Estopol, 2006. – XXXVI, 619 p.
21. Index Corporis historico-diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae; oder: Kurze-Auszug aus derjenigen Urkunden-Sammlung, welche für die Geschichte und das alte Staatsrecht Liv-Estn- und Kurlands [...] von den Ritterschaften Liv-, Ehst- und Kurland's zusammengebracht worden ist. – Riga; Dorpat: Eduard Frantzen, 1833–1835. – Theil 1–2.
22. Taimiņa, Aija. “... aus ächten und unverfälschten Quellen”: Ernst Hennig, Wilhelm Friedrich Freiherr von Ungern-Sternberg, Johann Christoph Brotze und ihre Arbeit an den Dokumenten aus dem Geheimen Archiv in Königsberg / A. Taimiņa // Forschungen zur baltischen Geschichte. – 2009. – Bd. 1. – S. 115–144.